

17. Суперанская А.В., Сулова А.В. “Нестандартные” русские фамилии // Ономастика и норма. — М., 1976.
18. Унбегаун Б.-О. Русские фамилии. — М., 1995.
19. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII- початку XIX століття (з етимологічним словником). — Львів, 2001.
20. Щетинин Л.М. Русские имена (Очерки по донской антропонимике). — Ростов, 1972.

Н. М. Хрустик

ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ГАЗЕТНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ А. А. МОСКАЛЕНКА

Резюме

У статті досліджується науково-популяризаторська спадщина відомого українського вченого А.А.Москаленка.

Ключові слова: мовознавство, А.А.Москаленко, українська мова.

Summary

In the article, the scientific-popular heritage of the famous Ukrainian scientist A.A. Moskalenko is examined.

Key words: linguistics, A.A. Moskalenko, Ukrainian language.

Справжньою окрасою наукової спадщини українського мовознавця А.А.Москаленка є його статті, нариси, дописи, надруковані в газеті Одеського університету “За наукові кадри” (лише окремі статті вченого опубліковані в міській пресі). 202 публікації, що виходили протягом 36 років (з 1944 до 1980 р.), у власноручно зібраних ученим газетах зберігаються нині в Одеському обласному архіві. Саме ці праці А.А.Москаленка та матеріали домашнього архіву родини Москаленків є об’єктом нашої уваги. Звернення до науково-популярних творів вченого не є випадковим. Якщо наукові публікації А.А.Москаленка є широко відомі і добре знані в мовознавчих колах, то його науково-популярні дослідження не тільки ніким спеціально не вивчались, але й взагалі мало кому відомі. Пояснюється це тим, що зазвичай науково-популярні твори прийнято вважати чимось другорядним, таким, що не є вартим серйозної уваги. Крім того, опрацювання такого роду публікацій пов’язане з певними технічними труднощами, що також не заохочує дослідників звертатися до їх вивчення. Наш інтерес до

газетних публікацій А.А.Москаленка викликаний не тільки тим, що ця частина його наукової спадщини залишається зовсім не вивченою, а й тим, що вона, як нам видається, зберігає багато цікавих думок, оригінальних ідей ученого, які з певних причин не знайшли належного розвитку або й зовсім не розкриваються в наукових працях мовознавця. Привернути увагу дослідників до цієї частини наукової діяльності видатного українського вченого-мовознавця — завдання нашої статті.

Друкувався А.А.Москаленко дуже активно. В окремі роки його публікації з'являлися на сторінках газети щомісяця, а інколи навіть по 2-3 рази на місяць.

Перша стаття А.А.Москаленка “Народная мудрость — против гитлеровцев” вийшла друком 10 грудня 1944 р. в газеті “Большевистское знамя”. Відгукуючись на тогочасні події, автор статті звертається до фольклорного матеріалу часів Великої Вітчизняної війни. Ось уривок однієї із частівок, що була записана А. А. Москаленком:

*На столі стоїть тарілка,
А в тарілці каша,
Ви не думайте, румини,
Що Одеса ваша.*

Остання стаття А.А.Москаленка вийшла 10 жовтня 1980 р., уже незадовго до того, як він пішов у небуття, і присвячена вона була його улюбленим етимологічним мініатюрам. За активну участь у роботі багатотиражної газети “За наукові кадри” А.А.Москаленку наказом по Одеському університету неодноразово оголошувалася подяка.

Що ж послужило причиною такої активної науково-популярницької діяльності вченого? Відповідь на це запитання не є однозначною. Одна з причин — це необхідність друкуватися. Можливості надрукувати свої праці в часи діяльності А.А.Москаленка були дуже обмежені, тому звернення до газети було чи не єдиним способом донести свої думки до читача. Інша причина (на наш погляд, — головна) прихована в характері вченого. Життєвою необхідністю мовознавця А.А.Москаленка було спілкування з людьми, прагнення донести до кожного, з ким йому доводилось зустрічатись, свої знання і любов до слова.

Науково-викладацька діяльність А.А.Москаленка, набуваючи популяризаторського характеру, виходить за межі студентської аудиторії. Статті, написані ним для газети, адресувалися для широкого загалу читачів: викладачів, аспірантів, студентів-філологів і нефілологів, працівників університету, усіх тих, хто цікавиться словом. У своїх спогадах про батька Н.А.Москаленко розповідає, що Артем Амвросійович часто і з задоволенням виступав із лекціями на запрошення в школах, у різних організаціях, на підприємствах, любив ділитися знаннями з рідними, друзями, знайомими. У родині Москаленків на свята, зокрема на день народження, від Артема Амвросійовича можна було одержати подарунок на іменини — лінгвістичне привітання з гумором та дотепами. В одному з таких привітань на честь зятя, написаному заздалегідь за дорученням членів родини, А.А.Москаленко з властивим йому почуттям гумору пояснює походження в українській мові слова **зять**. Поряд із науковим поясненням етимології цього слова (слово **зять** своїм походженням сягає лат. *gens* — “рід”, тому буквально означає “прийнятий у рід”) він вдається до розкриття його народної етимології. За народними уявленнями зять — це той, хто любить взять. Підтвердженням цьому є така народна мудрість: тесть любить честь, а зять любить взять; з сином позмагайся та й на печі зоставайся, а з зятем позмагайся, то й з села вибирайся; із сином сварись та й за стіл берись, а з зятем сварись — за поріг берись. Завершуючи своє жартівливе привітання, Артем Амвросійович написав: “Рука власна тестя, який після невдалих коментарів думає, що йому в майбутньому таких доручень не тільки не будуть давати, а й на іменини не будуть зазивати”.

Поява кожної статті, нарису, замітки в газеті, як правило, приурочувалась до якоїсь події, свята за політичним чи народним календарем, але тематику науково-популярних творів А.А.Москаленка визначали його лінгвістичні уподобання. Серед його праць такого характеру можна виділити 5 тематичних напрямків: 1)проблеми історії мови; 2)етимологічні розвідки; 3)інформація про нову навчально-методичну літературу та лексикографічні праці, відгуки про них; 4)інформація про наукове життя в країні, республіці, місті, університеті; 5)робота вищої школи.

Найбільшу групу науково-популярних творів А.А.Москален-

ка становлять публікації, присвячені проблемам історії української літературної мови. І це не випадково, бо об'єктом чи не найбільшого зацікавлення вченого були питання, які стосувалися історії розвитку мови. На сторінках газети він знайомить читачів з гіпотезами щодо виникнення мови, розповідає про походження слов'ян, культуру Київської Русі, викладає концепцію виникнення та розвитку української мови, зокрема в поживтневий період.

Ученим надруковано низку досліджень, присвячених видатним письменникам, мовознавцям, роль яких у становленні, розвитку та вивченні української літературної мови важко переоцінити. Це нариси про І.Котляревського як зачинателя української літературної мови і Т.Шевченка як основоположника цієї мови, І.Нечуя-Левицького як мовознавця. статті про І.Франка, М.Коцюбинського, О.Потебню, А.Кримського. Не обходить своєю увагою А.А.Москаленко і акад. Марра. Прекрасні оповіді вченого надруковані про “Лексиконъ славенороскій и именъ тлькованіе” Памви Беринди, “Грамматику малороссийского наречия” О.Павловського та “Траматику слов'янську” І.Ужевича. Усі ці матеріали є чудовим джерелом знань при вивченні таких розділів мовознавчої науки, як “Історія української мови” та “Історія української літературної мови”. Звичайно, не в усьому можна погодитись з А.А.Москаленком, з приводу окремих положень, які він обстоював, сьогодні можна було б подискутувати. Однак спадщина вченого — це не тільки наукове надбання, це наша історія, яку ми повинні не лише знати, але й з повагою та розумінням до неї ставитись.

Спостерігаючи за розвитком мови, А.А.Москаленко підготував цикл статей про неологізми, які можна було б об'єднати під рубрикою “Народилися протягом п'ятирічки” (окремі статті мають саме таку назву). У цих повідомленнях учений ділиться своїми спостереженнями за змінами, які відбулися в лексичному складі мови чи то за окрему п'ятирічку, чи то за якийсь менший відтинок часу. Автор дослідження називає кількість зафіксованих ним нових слів, з'ясовує причини їх появи, розглядає походження та особливості творення найбільш цікавих з них. Весь цей матеріал, зібраний і доопрацьований, міг би скласти нині солідну наукову працю, подібних якій в українському мовознавстві немає. Але навіть

у такому розрізненому викладі та науково-популярному висвітленні публікації про неологізми А.А.Москаленка є дуже цінним матеріалом при вивченні “Історії української літературної мови”, таких розділів “Сучасної української літературної мови”, як лексикологія, морфеміка, словотвір.

Протягом багатьох років А.А.Москаленко на сторінках газети “За наукові кадри” вів рубрику “Слово про слово”. Під цією рубрикою друкувалися не лише вже згадані статті про динаміку в лексичному складі мови, але й етимологічні розвідки, якими Артем Амвросійович так захоплювався і які так майстерно вмів писати. Значна частина публікацій ученого — це і є етимологічні мініатюри. Якби зібрати всі слова, походження яких описує мовознавець, то вийшов би невеликий етимологічний словник, своєрідна етимологія студентського життя, бо слова для пояснення добирались, як правило, ті, що якимось чином були пов’язані зі студентством. Артем Амвросійович ніколи не забував привітати віночком своїх етимологічних мініатюр першокурсників, звичним для всіх на сторінках газети був його новорічний етимологічний етюд, етимологічні замальовки, пов’язані з іншими святами, з навчальним процесом, складанням сесії. І навіть пишучи про побутові проблеми на своєму факультеті, напр., у міні-фейлетоні “Пошепки про делікатне” (такі питання також хвилювали вченого!), А.А.Москаленко обов’язково знаходив місце для етимологічних коментарів.

Ще один напрямок науково-популяризаторської діяльності А.А.Москаленка — це його публікації, присвячені новинкам наукової навчально-методичної літератури, появи нових словників.

Серед них — рецензії на праці колег-мовознавців, відгуки про нові підручники. До виходу нових підручників А.А.Москаленко особливо уважно ставився. На сторінках газети можна познайомитися з його критичними зауваженнями до багатьох з них. Однак головною метою вченого в таких випадках було прагнення донести інформацію про появу підручника до викладачів, студентів, учителів. Радо вітав А.А.Москаленко вихід “Словника староукраїнської мови XIV-XV ст.”, першого “Інверсійного словника української мови”.

А.А.Москаленко уважно стежив за всіма подіями наукового життя, часто сам брав активну участь у цих подіях. Як результат

на сторінках газети “За наукові кадри” з’являлися повідомлення про роботу IV і V Міжнародного з’їзду славистів, Республіканських славистичних конференцій, інших наукових конференцій, нарад мовознавців. Регулярно знайомив А.А.Москаленко читачів з роботою кількох діалектологічних нарад, які проводилися в Одесі і ініціатором яких він був.

Наукова робота А.А.Москаленка невіддільна від його педагогічної діяльності. Як педагога А.А.Москаленка хвилювали найрізноманітніші проблеми, пов’язані з підготовкою кадрів у вищій школі, зокрема на філологічному факультеті. Саме тому він пише статті про шляхи перебудови і поліпшення роботи вищої школи, про вдосконалення підготовки учителів української мови та літератури. І нині цінними є поради Москаленка-педагога з методики проведення спецкурсів та спецсемініарів, рекомендації щодо написання дипломних та курсових робіт.

Далеко не кожний може в складному бачити просте. А.А.Москаленко вмів про складні лінгвістичні проблеми писати просто і приступно. Так могла писати лише людина з надзвичайно глибокими знаннями, талантом науковця і педагога.

Різноманітність тематики науково-популярних творів ученого, його небайдужість до всього, що відбувалося в країні, місті, університеті, на факультеті, спостережливість та своєрідне лінгвістичне бачення подій, тонкий гумор — усе це створює образ А.А.Москаленка як видатного мовознавця, палкого шанувальника українського слова, талановитого педагога, людини неординарної і багатогранної. Його наукова спадщина і сама наукова діяльність — яскраві сторінки в історії української мовознавчої науки.